

VÕRU NIME PÄRITOLUST

EVAR SAAR

Nimede areng ja mõju mõistete kujunemisele on ettearvamatu. Kes oleks näiteks aastal 700 võinud arvata, et ülemsaksa keele muistset varianti kõnelnud frangi hõim annab nime oma naabermaale Prantsusmaale (*France, Frankreich*), mille territooriumil on frankide toonase asualaga üsna väike ühisosa ja kus ühiseks keeleks sai hoopis üks ladina keele põhjal kujunenud keeltest. Samamoodi on imekspandav, et üks Uandi maakonna Kiräpää (Kirumpää) lossi maade ja Valkenpallo piiril asuv väike mõis andis nime linnale, maakonnale ja maakonna kaudu keelele, millel meie teada pole ajaloos õiget iseseisvat nimetust olnud. Kasvanud sümboolne tähendus paneb innukalt teada tahtma, kuidas kohanimi *Võro* ~ *Võru* õieti tekkida võis ja kas Eestis leidub teisi sama algupäraga kohanimesisid.

Kohaloolist

Linnanime aluseks olnud mõisa nime on ajalooallikates kirjutatud järgnevalt: 1582 *Hof Ferow* (Reinhold Hörlingi omanduses) (BHO: 667), 1590 *Weremoisa* (BHO: 667), 1627 *Wohramoysa* (ja veski mõisas *Wohro kywi*), samas revisjonis ka *Fohro* (Roslavlev 1965: 56, 162), 1638 *Wærra, Werra* (LMR: 127–130). Hiljem on mõisanime saksakeelseks kirja-pildiks kinnistunud *Werro*, kuid näiteks maakonnalinna varaseimal plaanil J. Chr. Brotze kogust „Grundriss der neu anzulegenden Kreisstadt Wörro 1784” (VM VKF 76: 5) on läbivalt kirjutatud *Wörrosche Heuschläge* ‘Võro heinamaad’, *Der kleine Wörro Fluss* ‘Väike Võro jõgi’, mis näitab, et hiljemalt XVIII sajandi lõpus on Võro kohanime hääldus olnud tänapäevasega identne. Viimatimainitud kirjapanek pani mind otsima, kus on asunud Suur Võro jõgi. Võhandu jõe kohta siiski sellist nimekuju leida ei õnnestunud, kuigi allikad näitavad sellel jõe puhul väga mitme nime ja nimevariandi esinemist.

Seejuures on *Der kleine Wörro Fluss* – tänapäeval Koreli oja – ajalooallikates mujalgi sarnase nimega esindatud. 1684. aasta Vana-Kasaritsa mõisa kaardi 1775. aasta koopial (EAA 2072-3-56a) on oja nimeks kirjutatud *Werri joggi*, samamoodi nagu Verijärv, millest ta läbi voolab, on *Werri jerv*. 1688. aasta kaart aga esitab hoopis nime *Wirri jerv* ja kuigi kaardil ojanime ei anta, paiknevad oja ääres *Werreso* ja *Werre-soh nit* (EAA 308-2-224).

Võro oja vanim mainimine pärineb aastast 1538, kui Tartu piiskop Johannes Bey on lasknud kirja panna, kuidas ta õueteener Johann Breydenschei-

de on ostja Johann Szoygele kätte näidanud *Uderkas*-nimelise maatüki piirid (LGU II: 471–472). Oja nime on selles dokumendis kirjutatud kahte moodi: *Forro* ja *Farro*. Alamsaksakeelse teksti tõlke võiks siinkohal ära tuua, on selles ju tegemist kohanime esmamainimisega, millest varasemat vaevalt kunagi leida õnnestub:

„Esiteks *Forro*’st minema hakates kuni sillani vasakul käel, minnes turuplatsi suunas suure männini, mis on maha raiutud, aga kus lähedal on üks teine mänd, kuhu on uus rist peale raiutud, siis tsori [lodu] ja sood mööda edasi, nii et turuplats jääb vasemale käele, kuni suure kivini, millele on rist peale raiutud, mille vahele jäävad kivid, soo ja tsori, uuesti väikese männi suunas, kust leiti vana rist, üle märgitud, siis ühe auguni, august teise auguni, mis asub soo ääres, mille vahel on augud ja suured kivid, kaheksa mändi ja üks kuusk uue ristiga tähistatud, kuni sooni, mis ulatub *Ichtessche* ojani, kus seisab üks vana lepp üle oja, vana ristiga tähistatud, piki *Ichtesche* oja, läbi suure soo, kuni uuesti *Farrosche* ojja, milleni küünivad *Uderkas*-heinamaad ja kus lõpeb eraldus *Arrowesschenn*’i maadest ning *Valkenpalschen*’i talupoegade maa taas ligi tuleb.”

Oletades, et turuplats asus Kiräpää (Kirumpää) lossi lähikonnas, et *Ichtesche* ? [ikteske] oja on Iskna ~ Ikna jõgi ja et maatüki nimi *Uderkas* on säilinud Üüdrigu talude nimedes, võib selle kirjelduse järgi isegi mingi piiri paika panna. Mille järgi oli nimetatud *Arrowessche* maad, millest müüdiv maatükk eraldati, seda ei oska arvata. Valgõpalo (*Valkenpalsche*) maad näivad selle dokumendi järgi olevat küündinud ka Kasaritsa aladele.

Neli aastat varem, 1534. aastal, on sama piiskop Johannes andnud Hans Horlingile eluks ajaks kasutada neli adramaad sealpool Kiräpää lossi (*dieserhalven Kyrgenpae*), vana *Feinell*’i mõisaaseme kohal järve ääres (*an der olden hoffstede Feinell, by der see belegen*) (LGU II: 355). Huvitaval kombel pole keegi varem märganud kokku viia seda teadet ja Reinhold Hörlingi omanduses olevat *Ferow* mõisat (1582). Adramaade arv 4 klapib *Wohramoysa* adramaade arvuga 1627. aasta revisjonis, samas revisjonis on samuti seostuda võival Väimela mõisal 6 adramaad. Minu arvamist mööda on piisavalt selge, et Hans Horling sai 1534. aastal endale just hilisema *Võro* mõisa. Oluline on teada, et samal ajajärgul, kui oja nimi oli *Forro*, asustusüksust veel selle nimega ei seostatud.

Nii saab faktilise aluse juba varasemate autorite, näiteks Raimo Pullati (1984: 17) ja Hella Keema (1997: 9) väljendatud seisukoht, et *Võro* on algselt olnud oja nimi, mitte asustusnimi, mis vastupidisel juhul võinuks nime anda mõisa ligidal voolavale ojale. H. Keem on samas välja pakkunud ka nime etümoloogia, nimelt lõunaeestilise apellatiivi *võrõng* ’hauakoht jões’, mille pike-ma sufiksi on asendanud deminutiivisufiks *-o*. See seletus on keeleliselt võimalik, kuid kui ühte väikest võrengurikast vooluvett oleks kunagi hakatud nimetama *Võro*’ks, siis oleks seda nime kindlasti antud ka teistele ojadele ja jõgedele, sest võrendike rohkus on tavaline jõgede omadus. Kui meile teisi selliseid nimesid silma ei hakka, siis jääb veel võimalus, et need nimed on muutunud, vahetunud. Vahetunud on ju ka *Võro* oja nimi. Uue nime *Koreli oja* aluseks on *Koreli*: soo ja soost ojja suubuv suurem kraav just selles piirkonnas, kus 1688. aasta kaardil on *Werre-soh nit*.

Võrengu seletus

Võrengu-sõnaga otse või kaude seostatavaid kohanimedid on tõesti vähe, kui otsestest liigisõnu mitte arvestada. Kohalikku nimekobarasse kuuluvad kadunud ojanimi *Võro*, *Verijärv* (järv, millest see oja läbi voolab), *Võrosuu*, mille kirjapilt 1688. aasta kaardil on *Werreso*, *Võrastmägi* (mägi sama oja kaldal ülevalpool Verijärve). Nimi *Võrastmägi* võiks sisaldada sufiksit *-stu* või *-stik*. *Võrõndikumägi* (Urv Upatsi) ja *Võrõngumägi* (Vas Pedejä) on *Võrastmäega* võrreldavad mäenimed otse ojade kallastel. Erinev on Vahtsõ-Kasaritsa *Võrõstu*, mis tähistab talu, kus pole oja, kuid läbi talu maade kulgevad sätkorud. Kambja kihelkonna lõunaosa *Võresuu* (soo) ja Põlva põhjaosa mikrotoponüüm *Imävõrõsuu* (soo) on soonimedena võrendikuga seostatavad. *Võresoo* on soine mets, milles leidub lodusid ja voolukohti, seal saab alguse Porijõgi.

Lõunaeesti sõna *võreng* puhul on Wiedemanni sõnaraamatus (1973) registreeritud samatähenduslikud variandid *wõrung*, *warandik*, *warang*, *wõrendik*. Samatähenduslik on ka soome keele kitsa levikuga sõna *veranko* (SKES). Nagu näha, on vokalism väga vahelduv. Eriti sobiv *Võro* paralleel oleks *võrung*. Pärnumaal Mihkli kihelkonnas leidub sooribade vahel paikneval neemikul *Võrungi* mõis, saksa keeles *Wörring* ~ *Werring*. Esisilbi vokaali vaheldumist esineb ka Kagu-Eesti kohanimedes, näiteks *Kivivõrõndik* (kalmekoht) ja seda ümbritsev metsa nimi *Varõtõpalo* (Kan Koorastõ). Võrumaal ei ole võrengud ainult sügavad kohad jões. Ka eriti kivine koht põllul võib olla *võrõndik*. Mägisel Haanjamaal tähendab *võrõng* väikese oja sellist löiku, mis kevadel paisub laiaks tiigiks tänu kõrgete kallastega kitsale väljavoolule.

Raske on uskuda, et suur ja kõrgete kallastega Verijärv võinuks olla muistse nimeandja meelest midagi võrenguga võrreldavat. Kuid milliste omaduste poolest *Võro* oja teistest *Võhandusse* suubuvatest lisajõgedest eristub? Alamjooks on väikese langusega, umbes 4 m 5 km kohta ja paadiga hästi läbitav. Seal võis leiduda võrenguid, kuid see pole kindlasti midagi erilist. Ülevalpool, Koreli kraavi suubumise ja Verijärve väljavoolu vahel (Kirepi veski kohal) on langus ligi 15 m 3 km kohta. Oja on siin kiirevooluline, silmusklev ja tavalisel aastaajal veevaene. Selline järsk muutus ja küllalt suur liikumistakistus võinuks olla paadiga liikumisel oluline eristamisalus. Edasi tuleb Verijärv. Üldisemalt on *Võro* oja võrreldav *Iskna* jõega, mille keskjooksule jääb *Noodasjärv*. Ent *Noodasjärv* paikneb juba *Võru* orundi põhjas ja *Iskna* jõgi muutub kiirevooluliseks alles ülevalpool suurt järve.

Võrengule ega selle variantidele pole etümoloogilistes sõnaraamatutes tuletusalust välja pakutud. Kui see on *võra* ~ *võre*, mis vananenud kõrvaltähenduste kaudu on kokkuviidav *võru*'ga (Wiedemann 1973: *wõra*, *wõre*; EEW: *võra*, *võre*) ja tähendab pigem takistust kui selle taha kogunenud sügavat vett, pigem kive kui põldu, mis kivide vahel aheneb, siis oleks sellisel seletusel isegi jumet. Võrdluseks võiks tuua võru keele sõna *sulg* 'kunstlik pais', mis sageli tähistab ka paisutagust veekogu. *Sulg*-sõna tuletisteks on *sulõng*, *sulõndu*, *sulgva* – need terminid tähendavad peaaegu eranditult paisutagust veekogu või on saanud kohanimedeks, tähistades ikka veekogusid ja neist järele jäänud lohke.

Verijärve nimest

Asudes *Võro* kui algupärast ojanime etümologiseerima, ei saa kuidagi mööda faktist, et oja ise voolab oma keskjooksul läbi Verijärvest. Need kaks nime peavad olema omavahel seotud, kuigi nende algupära ei pruugi olla sama. Häälikulisele lahknemisele pakub sobiva seletuse J. H. Holsti häälikulooline üldistus (2001: 78–79), kus ta seletab eesti *õ* tekkimist. Selle järgi **veri* > *veri*, aga **vero* > *võro*: algupärane *e* muutus *õ*-ks, kui teises silbis järgnes tagavokaal. Sama kehtib ka pikkade vokaalide kohta: **veeri* > *veer*, aga **veeras* > *võõras*.

Kasaritsa Verijärv on silmahakkavalt eriline objekt. Tegemist on konksukujulise, hästi kõvera järvega. Läheduses asuvad suured leksikaalselt hämar-dunud nimedega järved Vagula ja Tamula (*Vakul'*, *Tammul'*). Kui nii suurte objektide nimed pole vahetunud, on nad igivanad ja nende keelelise päritolu kohta on raske üldse midagi arvata. Kasaritsa väikejärvede hulgas kõige pikem Kubija järv on varem kandnud nime *Kaugjärv*, näiteks 1684. aasta kaardil *Kauger Jerw* (kirjutaja on liigisõna topeldanud) (EAA 2072-3-56a). Nimeelement *kaug-* kuulub läänemeresoome algkeele kihistusse (Aikio 2000: 612–613), hilismineviku lõunaeesti keeles ei ole **kauko* enam otseselt pikka tähendanud. Võib oletada, et ka Verijärve algupärane nimi seostus järve kõvera kujuga, mis on oma lähiümbruses kordumatu. Tänapäeva soome keeles oleks see *Vääräjärvi* 'kõver järv'. Soomes leidub vähemalt üks kõvera kujuga *Väärijärvi* (Somero) ning hariliku häälikkujuga *Vääräjärvi* on üks tavalisemaid järvenimesid (KKP).

Tüvi **väärä* oli vanas lõunaeesti keeles säilinud perifeersetes tähendustes: *väärdmä* 'ära võitma', *rattaväär* 'vankripõhja risttõmmits', *kuhjaväär* 'kuhjavarda tugi' *väärüs*, *vöörüs*, *kuhjaväärüsseq* 'oksad kuhjatipu kindlustamiseks' (EEW: *väär* IV).

Järvenimes võis sõna muidugi säilida, kuid olla vastuvõtlik rahvaetü-moloogilistele muutustele. Võimalik, et viimane lühenemine ja Verijärve verrega seostamine on toimunud alles XVII sajandil. Tolle sajandi alguse nimekujud on *Wehry* (1627) (Roslavlev 1965: 88) ja *Weri* (1638) (LMR: 201), mis võiksid märkida veel pikka *e*-d, miks mitte isegi *ä*-d. Samal ajal tundub nende revisjonide kirjaviisi uurides, et sellisel moel võidi kirja panna ka lühikese vokaaliga nimesid. Kohanime puhul pole häälikulise vastavuse näitamine sageli niikuinii võimalik, tüpoloogiliselt usutava nimeandmismotiivi leidmine loeb rohkem.

Kui järvenimi on primaarne ja motiveeritud järve kõverusest, siis jääb *Võro* etümoloogia ometigi häälikuliselt komplitseerituks. Üks tingimus on, et *ää* pidi olema muutunud vähemalt *ee*-ks, enne kui käivitus muutus *e* > *õ*. Suurem probleem on teise silbi *o*. Siin võib püüda lahendust otsida sellest, et järvenimes ei esinenud **väärä*, vaid **vääri*, millest oli hõlbus saada *oi*-tuletis.

Neist häälikulistest muredest on vaba kolmas seletus, mis lähtuks häälikuliselt sobivast läänemeresoome sõnast **veeru*, näiteks 'mäeveer', vrd soome *vieru*, vadja Kukkuzi *vëro* (SSA: *vieru*). Ja tõepoolest, peale selle, et Verijärv on kõver, asub ta ka silmapaistvalt kõrgete ning järskude kallastega orus. Järve keskosas laskub oruveer otse vette mõlemal vastaskaldal. Võib oletada, et esialgselt nimest **Verojärvi* sai väljavoolav oja nime atribuudiks **vëron*-ja järve nimi ise kujunes ümber lõunaeesti keeles paremini säilinud sõna

*veeri alguliseks (tänapäeval *viir*: *veere*). Kui see oli nii, siis on ojanime puhul juba pisiasi, kas enne toimus esimese silbi pika *e* lühenemine ja seejärel $e > \tilde{o}$ või muutus enne pika vokaali kvaliteet ja seejärel pikk $\tilde{o}$ lühenes. Pean viimast varianti isegi tõenäolisemaks. Järvenimi oleks pidanud lõpukao tõtu lühenema kujuks *Veerjärv > *Viirjärv, aga rahvaetümoloogia ja teiste *veri*-alguliste kohanimede mõjul sai sellest *Verijärv*.

Võimalik ja tänapäevases kohanimistus isegi väga tavaline on assotsiatiivne nimetamine, mille korral olemasolev kohanimi küll motiveerib naabruskohale nime andmist, aga moodustatav nimi luuakse olemasoleva nime keeleliste assotsiatsioonide kaudu. Sellepärast võib rahule jääda ka seisukohaga, et Verijärv on kindlasti oma esialgse nime saanud kas kõvera kuju või tõenäolisemalt järskude oruveerude järgi, kuid ojale on nimi antud nii, et see küll meenutab Verijärvega seotust, ent väljendab ka mingit teist nimeandja meelest esil olevat oja omadust, mis tavaliselt, ilma nimede kõlalise sarnasuseta, ei ole piisavalt atraktiivne, et selle alusel hakataks nime moodustama. Sellega oleks ka põhjendatud, miks meil teisi *Võro*-ojanimesid ei ole.

Küll tasub tähele panna, et Võrumaal leidub päris palju vooluveega seotud kohanimesid, mis sisaldavad elementi *viro* ~ *viru*: *Virooja*, *Virosild*, *Virulomp* jne. Sõna tähendus jääb pisut hämaraks. Leksikaalselt on tegemist keerisega (Wiedemann 1973: *wiru*). Tänapäev on elav liitsõna *tuulöviru*. Proopriumina leidub *viro*-atribuuti väljavooluga lompide, sillakohtade ja ojade nimedes (Saar 2008: 116). Sõnade *virril* 'kõver, väändes' ja *viro* võrdlemine pole ilmselt aluse tu. Kui pidada võimalikuks, et mõnes vooluvee nimes oli *viro* asemel element *vero, siis sealt *võro* saamine käib juba $\tilde{o}$ tekkimise häälikuseaduse alla. Variantsust, mis kõneldud keeles on realiseerunud vastupidises suunas, võib kohata Rõuge kihelkonna Saalussõ Viro talu nime puhul, mis alates 1638. aasta mainimisest *Werro Weszki* (LMR: 176) on just ürikutes stabiilselt kirjas nimega *Werro*. Muidugi võib ka olla, et Saalussõ kohanimi on olnud *võro*-nimi, mis on rahvaetümoloogia toel harilikumasse *viro*-nimede tüüpi üle läinud.

Nelja seletuse kokkuvõtteks võib öelda, et ojanimi *Võro* on kas järvenime *Vërojärvi sekundaarnimi, hämardunud tähendusega sõna *võra ~ *võre* ~ *võro*, mille tuletiseks on ka *võreng*, või Verijärve nime esisilbi *e* mõjul muutunud *viro*-hüdronüüm.

Kirjandus

A i k i o, Ante 2000. Suomen *kauko*. – Virittäjä, nr 4, lk 612–613.

B H O = Baltisches historisches Ortslexikon. Teil I. Estland (einschliesslich Nordlivland). Begonnen von Hans Feldmann. Hrsg. von H. von zur Mühlen. Bearbeitet von G. Westermann. Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1985.

E E W = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.

H o l s t, Jan Henrik 2001. Die Herkunft des estnischen Vokals $\tilde{o}$. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja 89, lk 57–98.

K e e m, Hella 1997. Võru keel. Tallinn: Emakeele Selts.

K K P = Kansalaisen karttapaikka. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/paikannimihaku.html>

L G U II = Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545). Im Auftrage und auf Kosten des Lettländischen Bildungsministeriums herausgegeben

- von Dr. H. Bruiningk. Band II der Livländischen Güterurkunden. Riga: A. Gulbis, 1923.
- LMR = Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa. (ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused nr 1 [7].) Tartu, 1941.
- Pullat, Raimo 1984. Võru linna ajalugu. Tallinn: Eesti Raamat.
- Roslavlev, Oleg 1965. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 1. Das Dorpater Land 1624/27. Wolfratshausen-Waldram.
- Saar, Evar 2008. Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä III. R–Ö. Etymologinen sanakirja. Päätoimittajat E. Itkonen, U.-M. Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2000.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja VI. Toim. E. Itkonen, A. J. Joki, R. Peltola. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 6.) Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.
- Wiedeman, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Tallinn: Valgus.

Arhiivimaterjalid

- EAA = Eesti Ajalooarhiiv, f 2072, n 3, s 56a; f 308, n 2, s 224.
 VM VKF = Võrumaa muuseum, koopia, fond VKF 76: 5.

On the Origin of the Name *Võru*

Keywords: place names, Finnic hydronyms, etymology

The estate name *Võru* ~ *Võro* has lent its name to a town, county, and – via the latter – also to the Võro language, which is the best known new literary language of South Estonia.

The estate name originates in the name of a brook. The first mention of the brook of *Forro* ~ *Farro* dates back to 1438, which is earlier than that of the estate.

The brook name *Võro* can be regarded as having the same ancestor word as the modern derivatives *võreng* and *võrendik*, basically meaning 'pool (in a river)', rarely also 'stony place in a field'. But the name certainly also associates with the name of *Verijärv*, which is a lake passed through by the brook of *Võro*. Lake *Verijärv* is conspicuous for its curved shape that makes it unique in the region. However, the etymology **Vääräjärvi* 'curved lake' presents a few phonetic problems. Those problems do not arise with the etymology associating the lake name **Vērojärvi* with the word **vēro* Gen. -u 'slope, scree', which also goes well with the geographical image of the place. In this case the brook name could be considered a regular secondary name of the lake. A third possibility is that the brook name *Võro* may originally have belonged to the family of *viru*-hydronyms. The latest known meaning of the word *viru* used to be 'whirl'.

Evar Saar (1969), PhD, toponymist at Võru Institute, evar@wi.werro.ee